

УДК 904:911.37(477.81–22=16)“09/12”

**ЗАБУДОВА ЦЕНТРАЛЬНОГО МАЙДАНЧИКА
НА ДИТИНЦІ ЛІТОПИСНОЇ ПЕРЕСОПНИЦІ
(за матеріалами досліджень 1993 р.)**

Святослав ТЕРСЬКИЙ

Національний університет “Львівська політехніка”;

Львівський історичний музей,

пл. Ринок, 24, Львів, 79008, Україна

e-mail: tersky@ukr.net

Опубліковано матеріали археологічних досліджень, проведених на центральному майданчику дитинця літописної Пересопниці, в урочищі Шпихлір, у 1993 р. Об'єктами вивчення були культурні напластування з житлами, датовані керамікою X – першою половиною XIII ст. Проаналізовано багатий речовий інвентар, який свідчить про різні типи житлобудування цього періоду.

Ключові слова: Пересопниця, дитинець, культурні напластування, житло, заповнення, кераміка.

Із залишками волинського літописного міста Пересопниці прийнято пов'язувати комплекс археологічних пам'яток X–XIV ст. на території сіл Пересопниця, Новостав-Дальній, Новожуків, Старожуків та Білів на Рівненщині, що складається із трьох городищ, низки давніх поселень та кладовищ. На сьогодні найповніше досліджене городище, розташоване на корінному місі правого берега р. Стубла у західній частині с. Пересопниця. Чверть століття цю пам'ятку досліджувала одна археологічна експедиція, якою по черзі керували В. Шолом'янець-Терський та С. Терський [Терський, 2011]. Результати цих робіт, проведених протягом 1974–1999 рр., дали змогу однозначно локалізувати на городищі дитинець літописного міста.

Одним із основних завдань експедиції було встановлення системи забудови дитинця на різних етапах функціонування. Однак майже суцільна сучасна садибна забудова стала на заваді рівномірного вивчення всієї території пам'ятки. Саме тому розкопками було охоплено різні ділянки дитинця, майданчик якого займає територію понад 4 га.

У результаті розкопок 1974–1999 рр. досліджено площу, що становить понад 2400 м², переважно у західній, прирічковій, частині городища [Терський, 2003, с. 27–31]. Довший час залишалися нез'ясованими особливості забудови центральної частини дитинця. Лише у польовому сезоні 1993 р. експедиції

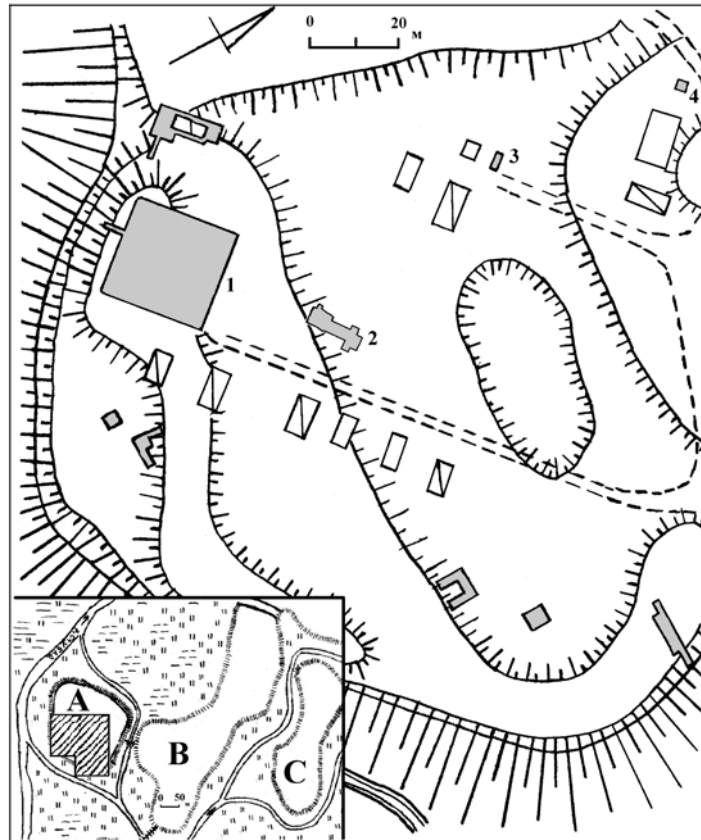

Рис. 1. Ситуаційне розташування розкопів (відзначені сірим тоном) у південній частині дитинця літописної Пересопниці: А – дитинець; В – окольне місто; С – ур. Пастівник. 1 – розкопи 1977–1988 рр.; 2 – розкоп № 2 1993 р.; 3 – розкоп № 2 1994 р.; 4 – шурф 1995 р.

вдалося закласти розкоп за 70–75 м північніше від південно-західного кута дитинця, на території центрального майданчика городища. Сьогодні це відносно рівна ділянка, понижена відносно привалових частин дитинця. Розкоп 2 (1993 р.) розташований у найнижчому місці з боку південно-західного валу (рис. 1), відразу поряд із північним краєм підвищеної ділянки, утвореної потужними напластуваннями “ремісничого” кварталу XII–XIV ст., що займає увесь південний кут дитинця [Терський, 2003, с. 29–30].

З доброї волі мешканки с. Пересопниця Лідії Бречко, на її городі (колишній наділ Мальчуна), було закладено розкоп розмірами 3×14 м (рис. 2). На вимогу власників суміжних ділянок його було орієнтовано паралельно до існуючих меж землекористувань та вулиці Старослов'янської. Східний кут

розкопу розташувався за 22 м на північний захід від кута сіней будинку Никанора Терещені (якщо лінією продовжити східну стіну будинку) та 66 м південно-західніше збереженої на той час цегляної пивниці Мальчуна, приблизно за 27–28 м східніше від розкопів 1980 і 1982 рр. Після зроблених прирізок площа розкопу сягала 60 м² (рис. 1; 2) [Терський, 1993].

Стратиграфія в розкопі характерна для цієї частини городища: темний, майже однорідний гумусний шар залягає до глибини 0,9–1 м від сучасної поверхні. Поверхня лесового материка в розкопі понижувалася на схід – до центру городища і в напрямі на північ, що, можливо, було викликане вибиранням ґрунту в центрі мису під час насипання валів дитинця.

У верхніх напластуваннях південно-східної частини розкопу було зафіксовано помітні на поверхні скупчення шлаку, можливо, залізного. До глибини 0,5 м залягав однорідний жирний чорнозем із незначною концентрацією кераміки та кісток. На цій же глибині виявлено перетлілі круглі дерев'яні стовпи, діаметром близько 15 см, – рештки сох – опор громадських клунь, які стояли на всій площі дитинця до середини 1940-х років, звідки й пішла назва урочища Шпихлір.

Майже по всій площі розкопу, на глибині 0,5 м, спостерігається концентрація артефактів XI–XIII ст., що, можливо, вказувала на давній рівень поверхні. На цій самій глибині, у кв. 3–4, знайдено сердолікову 8-гранну намистину, розміром 0,9×1,35×1,37 см, фрагмент гладкого круглого скляного браслета, діаметром 0,6 см, залізний ніж (рис. 5, 30), ромбоподібний, грубої роботи, залізний наконечник стріли, довжиною 9 см (рис. 4, 11), уламок чотиригранного цвяха (?), перетином 0,4×0,4 см, довжиною 4 см, з вужчої сторони – 0,2×0,4 см, разом із керамікою XII–XIII ст.

На дослідженій ділянці вдалося вивчити залишки чотирьох житлових споруд X–XIII ст., які дали змогу поставити питання про забудову центрального майданчика дитинця [Терський, 1995; 1997; 2003, с. 28–29].

Від *житла 1* (рис. 2), ймовірно, наземного, збереглося горизонтальне мощення із плоских плиток каменю-пісковіку, зафіксоване на глибині 0,5–0,7 м у кв. 1, 2-Б, та заглиблена частина споруди, можливо, пивниця у вигляді прямокутної ями, розміром 1,0×2,2 м, орієнтованої стінами приблизно за сторонами світу. Оскільки мощення з каменю понад заглибленою частиною було відсутнє, можна припустити, що пивницю мешканці використовували перекриваючи деревом.

Кам'яне мощення було складене з плиток білого вапняку, розміром приблизно 10–16×15–20×4–5 см. Мощення долівки споруди збереглося не суцільно, а більша частина периметра житла виходила за межі розкопу, внаслідок чого контури будівлі простежити не вдалося. Поверх вимостки залягав вищезгаданий щільний прошарок зі скупченням кераміки та тваринних кісток.

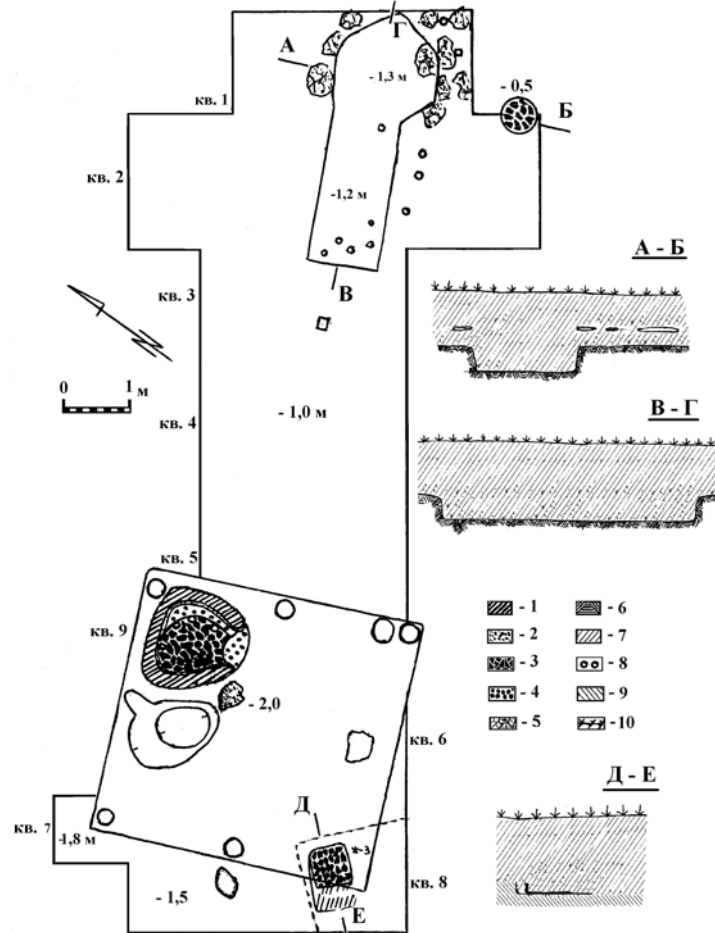

Рис. 2. Пересопниця. План розкопу № 2 в ур. Шпихлір (1993 р.). Стратиграфічні перерізи об'єктів XI–XIII ст. Умовні позначення: 1 – глина; 2 – випалена глина; 3 – черинь; 4 – первісний черинь; 5 – плитчастий камінь-вапняк.

У кв. 2-Б, на глибині 0,5–0,6 м, розчищено округлий білоглиняний черинь, діаметром 0,5 м, імовірно, від зруйнованої печі, яка мала б стояти у південно-східному куті цієї житлової споруди. Черинь підстилав прошарок вугілля, завтовшки 3 см. На рівні материка на глибині до 1 м, очевидно, від стінових конструкцій збереглися круглі стовпові ями. Можливо, свідченням ремонту або перебудов цього житла є квадратні в плані стовпові ями (23×23 см), виявлені за 73 см західніше, та 17×17 см – південніше від заглибленої частини (півниці).

Горизонтальна долівка прямокутної півниці розміщувалася на глибині 1,2 м від сучасної поверхні і була заглиблена в передматериковий і материковий

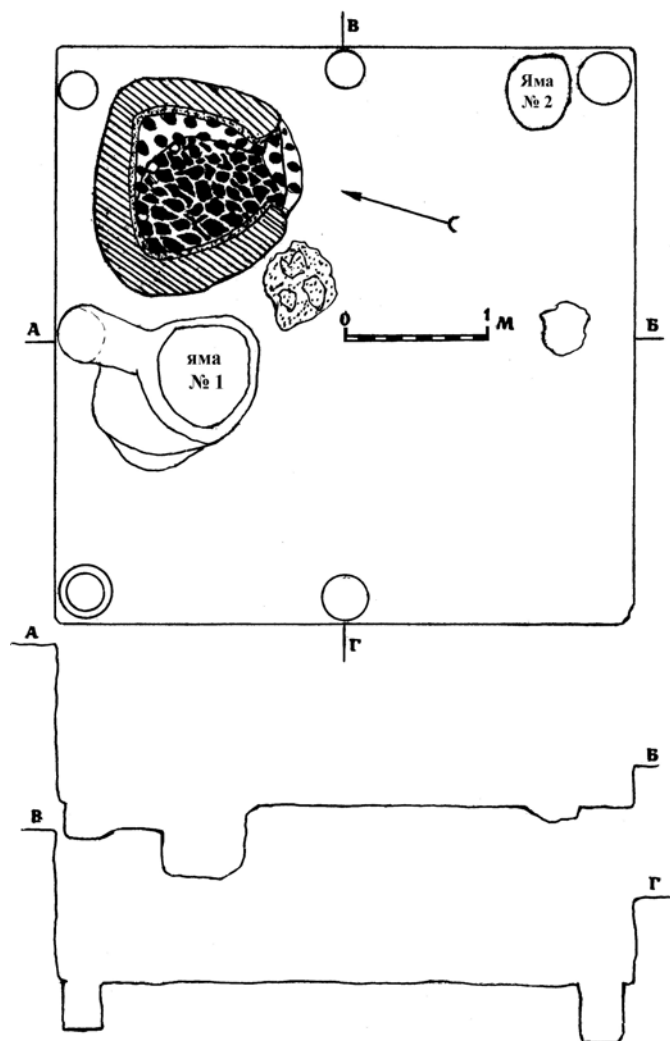

Рис. 3. Пересопниця, ур. Шпихлір. Розкоп 2 (1993 р.). Споруда № 2 (X ст.).

шар на 0,2 м. Пивниця мала вертикальні стінки та рівну долівку, а в частині, де переходила в яму неправильної форми, – нерівне дно і похилі стінки.

Імовірно, у процесі функціонування споруди її пивницю було розширено за рахунок ще однієї ями неправильної форми і такої ж глибини, яка була відрита зі східного боку. Близькою аналогією до цієї пивниці була заглиблена частина споруди 1 (XIII–XIV ст.), дослідженої в урочищі Острів у літописному Чемерині [Терський, 1993, с. 36].

На долівці пивниці було виявлено 5 циліндричних заглиблень, діаметром 4–5 см, а ще 4 таких заглиблення, глибиною 15 см і 25 см (найсхідніше), зафіксовані за межами ями, в материковій глині (рис. 2).

Заповнення пивниці складалося з однорідного ґрунту з включенням дрібних шматків кераміки другої половини XI – початку XII ст. (рис. 5), дрібних кісток тварин, плиткоподібних шматків глиняної обмазки, товщиною 1,2 см, зі слідами дошки, прутиків чи загладжування з однієї з сторін, череня (?), завтовшки 3 см, бортів стаціонарної напічної сковороди, товщиною від 2,5 до 5 см, незначної кількості ранньогончарної кераміки, мініатюрного біконічного пряслиця з рожевого шиферу (рис. 5, 28), найбільшим діаметром 1,3–1,5 см, а також великої кількості шлаку, можливо, бронзового, з синювато-зеленкуватим відтінком, покритого світло-жовтим нальотом і стінок горнів, стінок червоноглиняних амфор з ангобованою світло-жовтою поверхнею. Найбільші шматки горщиків (рис. 5, 1, 10) були зібрані в округлому завершенні пивниці зі східного кінця на глибині 1,0–1,2 м.

Житло 2 (рис. 3, 4), розташоване за 5 м західніше від житла 1, займало кв. 5–9. На рівень давньої поверхні вказувало, ймовірно, скупчення синхронного із заповненням житла 2 керамічного матеріалу, простежене в передматериковому пласті східніше, на глибині 0,9–1,0 м.

У цих квадратах понад житлом концентрація артефактів була незначною, за винятком північної ділянки, де на глибині 0,5 м, як вже згадувалося, знайдено фрагмент денця із клеймом – двозубець у колі, сердолікову намистину, залізні вістря стріли і маленький ніж (рис. 4) [Терський, 2002, с. 79].

У кв. 6–9, над житлом, починаючи з глибини 0,5–1 м, спостерігалось збільшення концентрації, насамперед, кераміки, яка лише в південних частинах кв. 7–8 на глибині 0,5–1,3 м, очевидно, відносилася до житла 3. Серед цієї кераміки – уламок мініатюрного горщика, що трапився на глибині 0,5–0,6 м у кв. 6 (рис. 5, 20). Проте до глибини 1,0–1,3 м серед, загалом, одночасової кераміки XI ст. (рис. 6, 1, 3) траплялися невеликі (а значить випадкові?) шматки вінець із валикоподібним завершенням (XII–XIII ст.).

Житло 2 (рис. 3) мало заглиблений, на близько 1,0 м котлован, майже правильної квадратної форми, розміром 4,0×3,95 м, орієнтований стінами приблизно за сторонами світу з невеликим відхиленням до заходу, долівка рівна, погано втоптана і дещо нахилена (?), що, можливо, пояснюється нахилами (різними) давньої материкової та передматерикової поверхні, що видно у стінках котловану. Його вертикальні стінки простежені в материку на різну висоту: західна і північна – 0,6 м, східна – близько 1,0 м. Південна стінка погано простежувалася у східній і центральній частинах, де можливо, перерізалися спорудою, якій належав вуглистий прошарок на 15 см вище від долівки. Долівка знаходилася на глибині 2,0–2,3 м від сучасної поверхні.

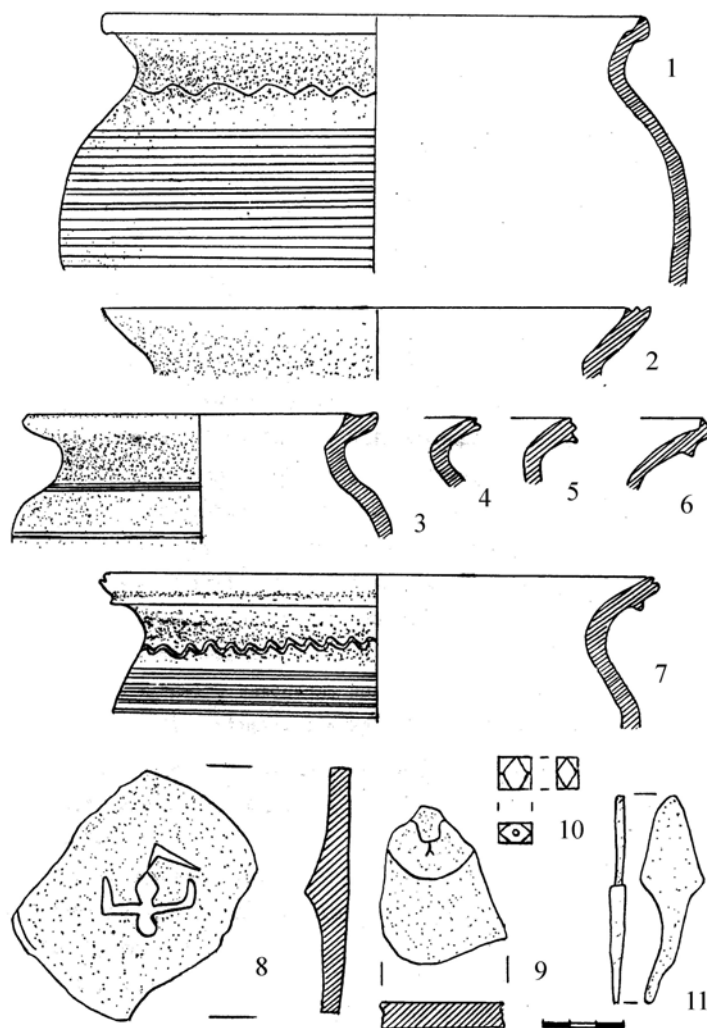

Рис. 4. Пересопниця, ур. Шпихлір. Розкоп 2 (1993 р.). Матеріал із культурних напластунків на глибині 0,5–0,7 м над спорудою № 1: 1–9 – кераміка; 10 – сердолік; 11 – залізо. Фонди ЛІМ.

На товщину стінових конструкцій вказують розташування стовпових ям: № 1 – у північно-західному куті, лійкоподібна, верхнім діаметром 35 см, глибиною 27 см, з плоским дном, діаметром 30 см (кут котловану в цьому місці не простежувався, можливо, тому, що знищений невідкритою спорудою); № 2 – посередині західної стінки, відразу при ній, стінки ями вертикальні, глибиною 45 см, діаметром 30 см; у південно-західному куті споруди стовпової ями не

простежено; посередині південної стінки житла 2, на віддалі 0,5 м – рештки заглиблення неправильної форми (можливо, від зруйнованої стовпової ями); № 3 – діаметром 35 см – у південно-східному куті, за 15–20 см від стінок житла 2; № 4 – посередині східної стінки навпроти стовпової ями № 2, близько від стінки котловану, глибиною 35 см, діаметром 26 см, за 30 см від устя печі; № 5, за піччю, глибиною 30 см, діаметром 25 см – за 15 см від північної-східного кута при північній стінці житла 2, стінки вертикальні, внизу, можливо, розширені; № 6 – глибиною 20 см та діаметром до 40 см – посередині північної стінки, впритул, зруйнована проривом стовпа в сторону господарської ями.

На поверхні долівки зафіксовано дві господарські ями: яма 1 – припічна, в плані овальна, діаметром 0,7–0,9 м, глибиною 0,5 м, лійчастоподібна, стінки простежувалися погано, відстань до північної стінки споруди – 35 см, до печі – 25 см, заповнена чорноземом зі суглинком, артефакти незначні; яма 2 – біля південно-східного кута, за 0,5 м від нього та за 0,4 м від східної стінки, овальна в плані, діаметром 40×50 см, глибиною 5 см, у заповненні фрагменти горщика без дна і з пощербленими вінцями (рис. 6, 32) та фрагменти іншого посуду.

Піч розташована у північно-східному куті житла 2, за 15 см східніше від материкової стінки та 26 см від північної стінки котловану, глиняна, із майже збереженим куполом, що осунувся під вагою землі, трапецієподібна в плані із заокругленими кутами, збережена висота на час розкопок – 60 см.

У перетині піч конусоподібна, з плоским верхом, товщина стінок у середньому 20 см, максимальні розміри печі 1,8×1,2 м, ширина устя – 75 см, поверхня печі невипалена, жовта. Цікаво, що товщина стінки печі при стіні котловану – 9 см, а з протилежного боку, від центру житла – 18 см, що може вказувати на глинобитний каркас стін, який не потребував особливого захисту від перегріву.

Піч підлягала ремонту, внаслідок чого збереглися два черені, висота топки від рівня першого череня до куполу – 45 см, товщина зруйнованого куполу – 15 см. Обидва черені дуже міцні, гладкі зверху, з біло-синюватою поверхнею. Перед устям печі за рахунок череня, був невеликий овальний припічок, приблизно на рівні долівки. Перший черінь розташований трохи нижче долівки, ніби у западині. Від другого череня його відділяло два шари вугілля, що розділені сірим попелом. У процесі ремонту вимазували не лише черінь, але й укріплювали стінки, унаслідок чого розміри топки дуже зменшилися. Другий черінь, на відміну від основного, мав у своїй конструкції плиткоподібний камінь, яким переважно облицьовували задню стінку топки (камінь входив також незначною мірою до складу склепіння печі), товщина другого череня – 4 см, а висота над ним – 6–9 см, у ньому були вмазані вінця і стінки білоглиняної кераміки (рис. 6, 7), що перебувала у вжитку нетривалий час. Унаслідок укріплення стінок, переважно від сторони стін котловану (можливо,

перебудовувалися якось стіни житла 2, що потребувало зміцнення пожегобезпечності опалювальної споруди), ширина другого череня зменшилася до 75 см.

Під час побудови печі використовували дерев'яний каркас, про що свідчать 4 ямки від стовпців, діаметром 3–4 см, при зміцненні північній і східній стінках топки. Цікаво, що шляхом підмазування зміцнювали також купол печі. Незначні сліди третього шару глиняної обмазки дають підстави припустити поточний другий ремонт печі. Стінки печі випалені на товщину 1–2 см.

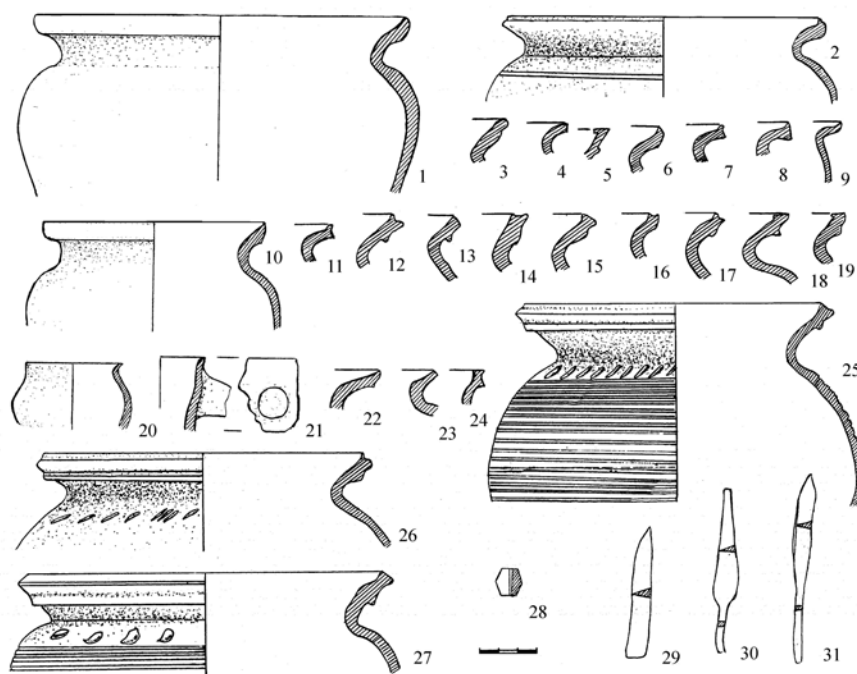

Рис. 5. Пересопниця, ур. Шпихлір. Розкоп 2 (1993 р.). Матеріал із долівки та льоху споруди № 1 (XI–XII ст.), глибина 0,9–1,0 м.

Після завершення функціонування споруди, частина, очевидно, купола впала поряд із припечною ямою, а увесь верх печі ніби посунувся незначно по діагоналі житла до центру. Проте стійкість його задньої частини, зміцненої під час ремонту, виявилася досить значною. У процесі дослідження печі було знято майже увесь другий черинь та розібрано купол.

Загалом, конструктивні особливості житла 2 дуже нагадують “стандартну” слов'янську напівземлянку (розміри 4×4 м), стовпові ями по кутах і середині стін, формою і розташуванням печі та передпечної ями тощо.

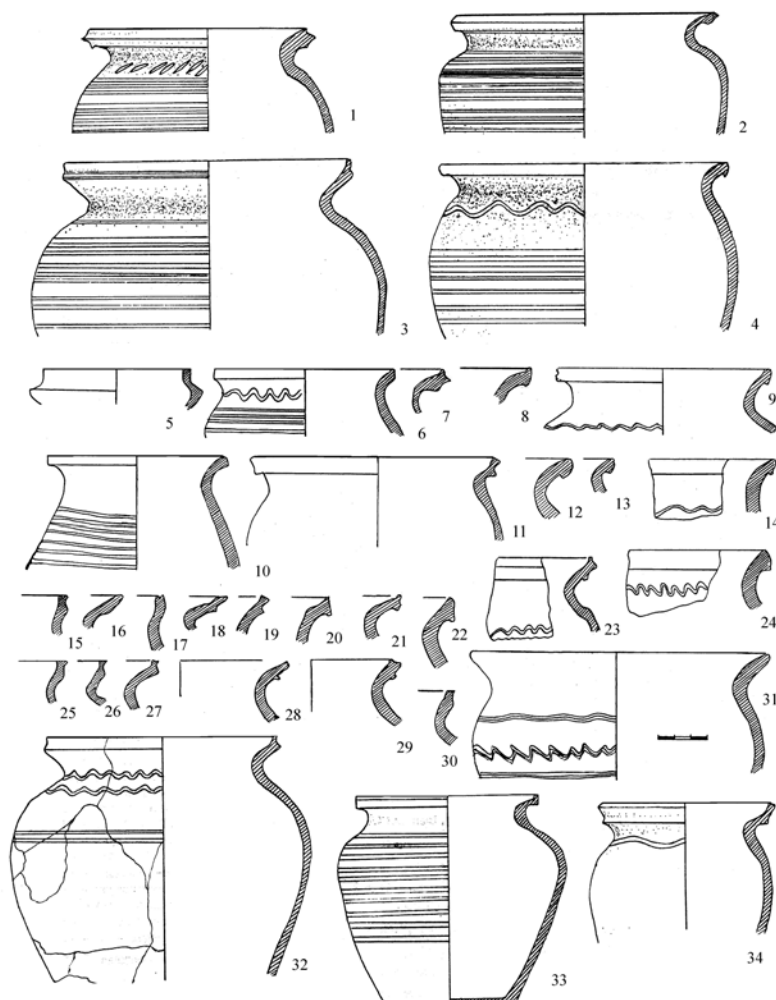

Рис. 6: Пересопниця, ур. Шпихлір. Розкоп I (1993 р.). Споруда № 2 (X – початок XI ст.). Керамічний матеріал.

Заповнення житла до глибини 1,0–1,3 м складалося з однорідного чорнозему зі значним скупченням артефактів X–XIII ст. Кераміка X – початку XI ст., синхронна житлу, траплялася вже з глибини 0,5 м (рис. 5, 21). Із глибини 1,3 м фрагменти XII–XIII ст. майже були відсутні, зате збільшилася кількість великих шматків посуду XI ст., а в декількох випадках, типологічно ранішого часу. Наприклад, ранньогончарне вінце (рис. 6, 10) знайдено в східній стінці на глибині 0,5 м. На глибині 1,3 м у заповненні було значно більше суглинку, настільки, що важко відразу “прочитати” його західні межі. У центрі заповнення

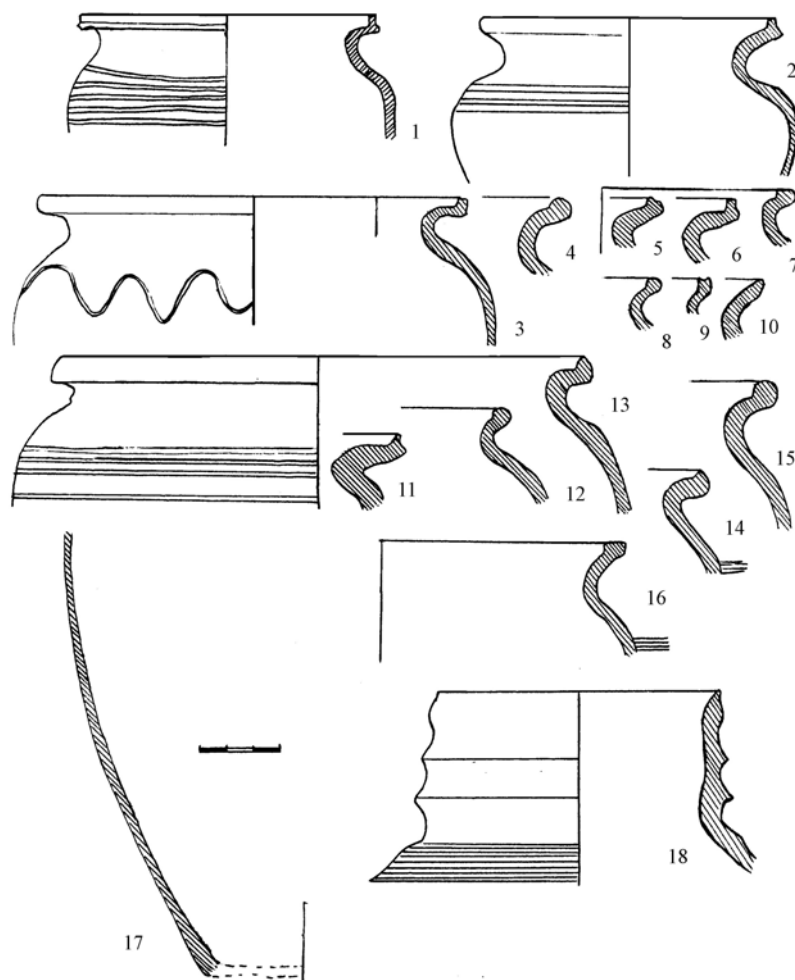

Рис. 7. Пересопниця, ур. Шпихлір. Розкоп 2 (1993 р.). Споруда № 3 (XII–XIII ст.). Фрагменти кераміки із заповнення.

глина, суглинок і чорнозем із попелом залягали шарами, товщиною 1–4 см. На рівні 15 см вище долівки, в південній частині житла, при долівці простежувався виразний вуглистый шар, що завершувався і в стінці котловану.

Відповідність параметрів котловану контурам споруди підтверджується стовповими ямами, що добре “читалися”, оскільки були або частково заповнені повітрям, або м’якою землею. Серед кераміки, зібраної над долівкою, привертає увагу шматок, можливо, світильника, ангобованого з червоної глини (рис. 6, 5). Безпосередньо на долівці кераміки було мало (рис. 6, 34), зате за піччю знайдено половинку горщика догори дном (рис. 6, 33). На глибині 1,0 м (кв. 6) виявлено

фрагмент шліфувального каменя, ймовірно, дископодібного, розмірами 1,8×5,0×більше 7 см. Серед кераміки із заповнення, переважно, однотипної за тістом, привертають увагу шматки зі значною домішкою кристалів слюди в тісті та дрібнотовченого сірого каменю (кременю або вапняку), які загалом за обробкою поверхні не відрізняються від решти. Знайдені також фрагменти червоноглиняної, ангобованої зверху, амфори та шматок череня або обмазки, товщиною до 3,5 см, з бортиком, висотою до 1 см. З глибини 1,3 м часто траплялися денця горщиків, серед них, діаметром 7,5 см і товщиною 1 см, зі слідами клейма прямокутної форми, ранньогончарне зі значною домішкою піску в тісті, діаметром 6 см і товщиною 0,6 см та ін. Трапилися також шматки ошлакованих стінок горнів.

Найскладнішою була стратиграфія в кв. 7 і західній частині кв. 8, де материк знижувався з північного сходу з глибини 1,5 м до північного заходу до глибини 1,8 м, що могло бути зумовлене існуванням незафіксованих ще різночасових споруд. У кв. 7 на глибині 1,0 м було простежено суцільний шар суглинку зі шматками печини, загальною товщиною 15 см, під яким до глибини 1,8 м (материк) зафіксовані численні прошарки вугілля, насичені керамічним матеріалом і шматками перепаленої глини. Цікаво, що в розрізі західної і північної стін житла 2 пониження материка йшло в протилежному напрямку до пониження давньої поверхні.

Інші споруди. На південний схід від описаної споруди зафіксовано два будівельні горизонти, представлені напластуваннями на глибині 0,9–1,1 м та 1,5–1,6 м. На глибині 1,5 м у материк зафіксовано приблизно ромбоподібну (формою паралелепіпеда) зі заокругленими кутами яму, розташовану симетрично до стовпів № 2, 4 за межами котловану житла 2, за 15 см від його західної стінки. Яма, глибиною 25 см та вертикальними, випаленими на 0,5–1 см, стінками (дно не випалене), розміром 30×30 см. У заповненні цієї, можливо, припичної ями зібрані вуглики на східній стороні та на дні, фрагменти кераміки, перепалений кремій та шматок тонкого (0,8 см товщиною) череня. Цікаво, що діаметр ями розширювався донизу, а найсильніше, до глибини 1–2 см, був випалений у верхній частині, де було найбільше сажі. Кераміка за тістом характерна для XI ст. Можливо, яма мала виробниче або ритуальне призначення. За 0,4–0,5 м південніше від неї виявлена заглиблена на 15 см споруда, що виходила за межі південного кута розкопу. На її долівці, що залягала на глибині 1,5–1,6 м (0,6 м нижче від житла 3) зібрано шматки залізного шлаку та череп коня (?).

Житло 3 (рис. 2) виявлене в південному куті розкопу, у кв. 8, на глибині 0,9–1,1 м, і виходить за його межі. Досліджено, очевидно, північно-східний, південний, кут житла, розмірами приблизно 1,0×1,7 м. Чітких слідів долівки виявити не вдалося, проте концентрація синхронних артефактів та прошарків

суглинку – слідів долівки та обмазки стін, що виходили в стінки розкопу, фіксують її приблизні межі. Судячи з орієнтації печі, житло 3 було орієнтовано стінами приблизно за сторонами світу, але з відхиленням у протилежну сторону ніж житло 2, в результаті чого різниця в їх орієнтації становить майже 90°.

Піч, приблизно квадратної форми, із заокругленими кутами, розмірами 56×53 см, виліплена з глини і зміцнена поверхневим випалом, унаслідок чого товщина нахилених до середини стінок становить усього 2–3 см, максимум 4 см. Устя печі не виявлено, стінки збереглися лише на висоту до 10–12 см. Черинь на глибині 1,0 м, товщиною 1–2 см, був підмощений або закладений на шарі чорного попелу і золи (нижче). У стінках і черені печі з метою їх зміцнення були вмонтовані шматки високоякісного тонкостінного керамічного посуду (рис. 7, 6–10), тваринні кістки, у тім числі зі слідами пиляння і різання, та шматки раніше зруйнованого череню.

Із заходу до печі примикала стінка зі слабовипаленої глини, що тягнулася до стінки розкопу й одночасно показували напрям стіни, можливо, наземної будівлі. Імовірно, що це рештки ранішої, більшої печі, або сліди пожежі, що знищила споруду.

Припиненням функціонування житла 3 у другій половині XII – першій половині XIII ст. можна пояснити наявність валикових вінець посуду у верхній частині заповнення житла 2. Можливо, до цього комплексу належить знахідка залізного ножа (рис. 5, 31) на глибині 0,5 м у кв. 8, за 0,5 м північніше від житла.

У заповненні печі та на долівці зібрано численні шматки кераміки, серед яких переважають тонкостінні, проте є й окремі звичайної товщини фрагменти. Один шматок представлений ліпною стінкою з горбистою поверхнею, внаслідок великої домішки світлих крупинок, очевидно, шамоту, має характерний для тутешнього тіста XI ст. злам зі світлими краями і сіро-синюватою серединою, завтовшки 1,0–1,2 см. Товщина стінок більшості посуду – 4–5 см, серед нього є білоглиняні фрагменти (рис. 7, 2, 4). Частина посуду, можливо XI ст., наприклад, грубе денце і стінки, могли потрапити випадково із заповнення житла 2. Цікаво, що під житлом 3, на глибині 1,3 м, виявлено вінце (рис. 8, 13) з характерного високоякісного тіста, з якого зроблена вся тонкостінна кераміка житла 3. Хоча воно має відносно грубші стінки (7 мм), проте фактура його тіста нагадує кераміку XV ст. з гончарного складу на посаді Лучеська, в урочищі Панський Город [Терський, 2006, с. 141, рис. 130]. Там само, на долівці і в заповненні печі, зібрано численний остеологічний матеріал, представлений дрібними фрагментами. Вельми значна кількість кераміки (рис. 7, 11) зібрана на глибині 1,2–1,3 м південно-східніше від печі житла 3, серед якої є один фрагмент із різко зігнутою шийкою, проте з тіста, характерного для XI – початку XII ст. (відмуленого), можливо, свідчить про існування передпечної ями (?). Ця концентрація артефактів входила в кут розкопу. Враховуючи стратиграфію

залягання житла 3 можна допускати його заглибленість відносно давньої поверхні та вважати приблизно одночасовим із житлом 1.

Досліджені на невеликій ділянці центрального майданчика дитинця різночасові споруди з типовим інвентарем та стовповою конструкцією стін вказують на стабільність забудови цієї ділянки протягом усього періоду функціонування дитинця. Фіксація давньої поверхні поруч із житлом 2, датованим за керамічним матеріалом рубежем X–XI ст., є посереднім підтвердженням насипання валів дитинця не пізніше часу його побудови. Поступове наростання напластувань на цій ділянці за період 100–200 років на 0,4–0,5 м свідчить про активну життєдіяльність.

У 1994–1995 рр. дослідження в центральній частині городища були продовжені [Терський, 1995, с. 7, 8; 1996, с. 17]. Тоді у двох розкопах, загальною площею 24 м², розташованих один від одного на відстані 40–42 м, було встановлено існування, очевидно, однієї природної западини – колишньої водойми, заповненої у верхній частині, до глибини 1,6–2,0 м, матеріалами XVII–XVIII ст., а нижче, до глибини 3,0 м і далі, майже стерильними шарами з невеликою кількістю кераміки X–XIII ст., що схиляють до думки про відсутність у цьому районі постійної забудови X–XIV ст. Отже, в сукупності із результатами попередніх розкопок на дитинці, дослідження 1994–1995 рр. допомагають локалізувати північніше ділянки із житловою забудовою, дослідженої у 1993 р., обов'язкову для дитинця незабудовану площу для громадських зборів із западиною-водоймою поряд [Терський, 2000, с. 173].

Остаточне з'ясування планувальної схеми забудови дитинця є можливим лише за однієї умови – повного виконання владою законодавчих положень стосовно поступового винесення житлової забудови за межі дитинця – пам'ятки національного значення. Лише за цих умов можливе розкриття напластувань широкими площами, а, отже, й повноцінна фіксація пам'яток.

Табл. 1. Викопна фауна з розкопок на дитинці Пересопниці у 1993 р.
(визначення проф. К. Татарінова)

Умови знаходження	Склад фауни хребетних	Кількість		Опис остеологічного матеріалу
		кісток	особин	
гл. 1 м, долівка житла № 1	Коза <i>Capra hircus</i>	34	1	Роговий правий стрижень, кутній зуб, уламки ребер лопатки, кістки кінцівок. Одна кістка спалена
	Свиня свійська <i>Sus domestica</i>	4	1	Ліва нижня щелепа поросяти, уламок ікла, кістка черепа (варені)
	Курка <i>Gallus domestica</i>	2	1	Стегно та гомілка
	Куріпка <i>Perdix perdix</i>	2	1	Стегно та гомілка
гл. 1,5 м, долівка житла № 2	Коза <i>Capra hircus</i>	7	1	Фрагменти кісток посткраніального скелету
	Велика рогата худоба <i>Bos taurus</i>	10	1	Уламки лопаток, ребра, п'яткова кістка тощо
	Собака <i>Canis familiaris</i>	3	1	Ліва нижня озублена щелепа, кістки кінцівок
	Великий веретенник <i>Limosa limosa</i>	2	1	Гомілка
під житла № 2	Коза <i>Capra</i>	4	1	Посткраніальні кістки гомілки
	Великий веретенник <i>Limosa limosa</i>	4	1	Гомілки (спалені кістки)
гл. 1 м, житло № 1	Велика рогата худоба <i>Bos taurus</i>	2	1	Обпалені (чорні) кістки посткраніального скелету
	Свиня свійська <i>Sus domestica</i>	4	1	Дрібні недиагностовані кістки
	Козуля <i>Capreolus capreolus</i>	1	1	Лівий ріг з очним відростком (дуже витягнутим)

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

1. *Терський С. В.* Літописний Чемерин. Підсумки археологічних досліджень 1988–1990 років // Наукові записки ЛІМ. – Вип. I. – Львів, 1993. – С. 27–41.
2. *Терський В. С., Терський С. В.* Звіт про роботу Пересопницької археологічної експедиції у 1993 році. – Львів, 1993 // Наук. архів ІА НАН України. – Од. зб. 1993/88. – 60 с.
3. *Терський С. В.* Звіт про роботу Волинської археологічної експедиції у 1994 році. – Львів, 1995 // Наук. архів НАН України. – Од. зб. 1994/138. – 45 с.
4. *Терський С. В.* Исторична топографія та забудова Пересопниці XII–XIII ст. у світлі нових археологічних досліджень // Волинь незабутня: тези VI регіональної науково-практичної конференції “Нові краєзнавчі дослідження у контексті національного відродження України”. – Рівне, 1995. – С. 8–9.
5. *Терський С. В.* Звіт про роботу Волинської та Пересопницької археологічних експедицій у 1995 році. – Львів, 1996 // Наук. архів ІА НАН України. – Од. зб. 1995/136. – 67 с.
6. *Терський С. В.* Робота археологічної експедиції по дослідженню літописної Пересопниці в 1993 р. // АДУ 1993 року. – К., 1997. – С. 137–138.
7. *Терський С. В.* Багатий будинок золотоординського часу на городищі у Пересопниці // АДУ 1994–1995 років. – К., 2000. – С. 171–174.
8. *Терський С. В.* До проблеми датування археологічного матеріалу періоду Галицько-Волинської держави // Наукові записки ЛІМ. – Вип. X. – Львів, 2001. – С. 130–158.
9. *Терський С. В.* Археологія доби Галицько-Волинської держави. – Львів, 2002. – 108 с., іл.
10. *Терський С. В.* Пересопниця. Краєзнавчий нарис. – Рівне, 2003. – 160 с., іл.
11. *Терський С. В.* Лучеськ X–XV ст. – Львів, 2006. – 252 с.
12. *Терський С. В.* Дослідник літописної Пересопниці – Володимир Шелом’янець-Терський // Наукові записки. Рівненський краєзнавчий музей. – Рівне, 2011. – Вип. 9. – Ч. 1. – С. 158–162.

Стаття: надійшла до редакції 25.08.2013
прийнята до друку 10.10.2013

BUILDING OF CENTRAL GROUND ON CITADEL (DYTYNETS) OF ANNALISTIC PERESOPNYTSIA (BASED ON RESEARCH 1993)

Sviatoslav TERSKY

National University “Lviv Polytechnic”;

Lviv Historical Museum,

24, Rynok sq., Lviv, 79008, Ukraine,

e-mail: tersky@ukr.net

Materials of 1993’s archaeological researches, carried out in Peresopnytsia (Rivne region) are published at the paper. The cultural layers with buildings which are dated by ceramic to X-XIII centuries were the object of investigations. The material inventory, which shows the different types of homebuilding of that period are analyzed.

Key words: Peresopnytsia, citadel (dytynets), cultural layers, dwelling, infilling, ceramic.

ЗАСТРОЙКА ЦЕНТРАЛЬНОЙ ПЛОЩАДКИ ДЕТИНЦА ЛЕТОПИСНОЙ ПЕРЕСОПНИЦЫ (по материалам исследований 1993 г.)

Святослав ТЕРСКИЙ

Национальный университет “Львовская политехника”;

Львовский исторический музей,

пл. Рынок, 24, Львов, 79008, Украина,

e-mail: tersky@ukr.net

Публикуются материалы археологических исследований, проведенных на центральном участке детинца летописной Пересопницы, в урочище Шпыхлир, в 1993 г. Объектами изучения были культурные пласты с жилищами, датированные керамикой на X – первую половину XIII ст. Проанализирован яркий вещевой инвентарь, который свидетельствует об разных типах жилищного строительства этого периода.

Ключевые слова: Пересопница, детинец, культурные пласты, жилище, заполнение, керамика.